

LEGENDA MARELUI INCHIZITOR ȘI ANEANTIZAREA PERSOANEI

Nicoleta-Ginevra BACIU

Universitatea „Al.I. Cuza”, Iași

Eseul propune o nouă grilă de lectură a celebrului text dostoievskian, pornind de la valorile de bază, definitorii, ale isihasmului, binecunoscutul curent spiritual al Bisericii Creștine de Răsărit. Identificarea acestor valori în schema textului și, în special, a distorsionării acestora în contextul sistemului totalitar imaginat de Marele Inchizitor, precum și analiza modului în care spulberarea acestor valori duce la anihilarea persoanei ca individualitate spirituală, reprezintă direcțiile principale ale studiului nostru.

Cuvinte-cheie: *Legenda Marelui Inchizitor, Frații Karamazov, Dostoievski, isihasm, aneantizare.*

THE LEGEND OF THE GRAND INQUISITOR AND THE PERSON'S ANNIHILATION

The essay proposes a new reading grid of the famous dostoevskian text, by starting from the main defining values of the hesychastic tradition, the well-known spiritual phenomenon of the Eastern Christian Church. The identification of these values in the scheme of the text and especially, of their distortion in the context of the totalitarian system proposed by the Grand Inquisitor, together with the analysis of how the obliteration of these values results into the annihilation of the human being, as a spiritual individuality, represent the main lines of our study.

Keywords: *The Legend of the Grand Inquisitor, The Karamazov Brothers, Dostoevsky, hesychasm, annihilation.*

Legenda Marelui Inchizitor, parte integrantă a romanului *Frații Karamazov* de F.Dostoievski, este, probabil, cea mai ermetică pagină care s-a scris vreodată, nu doar în literatura rusă, ci în întreaga literatură universală. Deși poartă în trena sa un șir imens de demersuri hermeneutice, care acoperă toată gama de interpretări posibile, de la Nikolai Berdeaev, care vede în acest text „o adevărată revelație a libertății creștine” [1, p.139] și până la Vasili Rozanov, care califică textul drept cea mai neagră mărturie a îndoielilor lui Dostoievski și cea mai cutremurătoare expresie literară a destăinuirii încredințate de autor carnetului său de însemnări, cu puțin timp înainte de a muri, „*Osanalele mele au trecut prin grea cumpănă*” [3, p.146], *Legenda* continuă totuși să rămână un mister care își ignoră exegeții, refuzând tuturor etalarea completă a sensurilor sale și încheierea definitivă a exercițiului hermeneutic.

Însăși încadrarea tehnică a acestui episod și clasificarea sa din punctul de vedere al teoriei literare scapă oricărei fixări categorice prin definiții. Departe de a fi o simplă ipostază de *povestire în ramă*, *Legenda* este mai degrabă o secțiune dramatizată în economia romanului, încadrată circular de discuția dintre cei doi frați, Ivan și Alioșa Karamazov, de un dialog al tatonărilor și descifrărilor dintre cei doi, o întâlnire între două microcosmosuri complet diferite, cu racorduri distincte la ritmul universal al lumii, în care consangvinitatea este mai curând o pricină de poticnire decât un liant al discuției. Maestru reductabil al introducerilor și al „aranjării reflectoarelor”, regizor neîntrecut al episoadelor dramatizate din creația sa, Dostoievski asigură, și în acest caz, un preambul realizat în cele mai grave tonuri ale contestării, capitolul premergător *Legendei* intitulându-se chiar *Răzvrătirea*.

În fața cortinei încă neridicate, Ivan Karamazov își declamă celebra filipică într-un torent de fapte și relatări, menite toate să conteste cu furie planul divin de armonie universală. Teribilul cazuist, închis în tristul separeu despărțit de restul restaurantului printr-un paravan și zăvorât totodată în înghețata logică a propriilor sale argumente, revarsă asupra fratelui său și a cititorului o întregă sofistică a întunericului, în care crede și pentru care este gata să-i întoarcă spatele Creatorului său, nu contestându-i existența, ci validitatea planurilor de realizare a armoniei universale. Dacă pentru realizarea acestei armonii atotcuprinzătoare este nevoie de sfârșirea de suflet a unei singure fături nevinovate și vulnerabile cum sunt copiii, atunci planul divin se invalidează prin însăși autocontrazicerea sa, iar biletul de intrare într-o asemenea construcție incomprehensibilă trebuie returnat în mod neîntârziat: „*Fiindcă armonia aceasta nu merită nici măcar o lacrimă vărsată de bietul copilăș chinuit, care se bătea cu pumnișorii în piept într-o văgăună infectă, rugându-se lui Dumnezeu și vărsînd la picioarele lui șiroaie de lacrimi, pe care nimeni, nimeni nu le-a răscumpărat! Nu merită, de vreme ce lacrimile lui au rămas nerăscumpărate. [...] Și apoi, cred că s-a pus un preț exagerat pe această armonie, biletul de intrare e prea scump pentru punga noastră. De aceea mă și grăbesc să-l restitui. Și, dacă vreau să fiu un om într-adevăr cinstit, sînt dator să-l restitui cît mai curînd. Ceea ce și fac. Asta nu înseamnă*

că nu accept existența lui Dumnezeu, Alioșă; mă mulțumesc doar să-i dau înapoi cu tot respectul biletul meu de intrare.” [2, p.337-338].

Este momentul de maximă tensiune a cazuisticii lui Ivan, în care discursul, nemaiputând continua, este suspendat prin ridicarea cortinei negre din spatele mesei la care stau cei doi frați și intrarea în scenă a celui de-al doilea cuplu, „dublul” celui dintâi, care își va avea propriul dialog, într-un poem semnat de Ivan Karamazov, poem pe care însuși autorul său îl consideră a fi „un lucru absurd”: „*Poemul meu se numește Marele Inchizitor. Este un lucru absurd, dar țin totuși să-l cunoști.*” [2, p.339].

Poemul își face loc în roman sub semnul mult-așteptatei reveniri a lui Hristos pe pământ. Cu un fir epic limpede conturat și o aparentă fixare pe coordonate de timp și spațiu foarte explicit menționate (acțiunea se petrece în veacul al XVI-lea, la Sevilla, într-o Spanie terorizată de tribunalele Sfintei Inchiziții), textul interoghează direct și fără nici o ezitare cel mai vulnerabil aspect al existenței umane: validitatea modelului cognitiv creștin, pe care numeroase popoare încearcă de două milenii să construiască eșafodajul unei întregi civilizații.

În piața centrală a orașului are loc una din nenumăratele execuții în masă a ereticilor, prin ardere pe rug. Mulțimea adunată în jurul rugurilor fumegânde și care nu mai percepe creștinismul decât ca pe un instrument de teroare și coerciție îl recunoaște în mijlocul său pe Hristos, coborât din nou pe pământ, dar nu înconjurat de slava cerească a Creatorului a toate, așa cum s-ar fi așteptat, ci modest, tăcut, „*cu același suris plin de îndurare nemărginită. Soarele dragostei arde în inima lui și razele Luminii, Cunoștinței și Puterii, ce se revarsă din privirile sale, răspîndindu-se asupra gloatelor, trezesc în sufletul fiecăruia o iubire plină de osîrdie pentru dînsul.*” [2, p.343]. Fiul lui Dumnezeu se redescoperă în fața mulțimii prin învierea copilei unui potentat al orașului, prin dragostea, binecuvântările și vindecările pe care le revarsă, prin simplă atingere, asupra tuturor celor care se înghesuie în jurul Lui. El este recunoscut însă, fără putință de tăgadă, nu doar de mulțimea de oameni umili și înfricoșați, aflați în fața Catedralei din Sevilla, ci și de Marele Inchizitor prezent și el acolo, care îl arestează pe Mântuitor și îl duce în beciurile Inchiziției. Aici se va desfășura între cei doi, probabil, cel mai tumultuos, mai cutremurător dialog din istoria literaturii, în care întunericul desfășurat în rafale nimicitoare prin discursul Inchizitorului se va confrunța și se va împiedica de stavila de tăcere a dragostei.

Inchizitorul îi reproșează lui Iisus refuzul celor trei oferte pe care diavolul i le-a făcut demult, cu cincisprezece secole în urmă, în pustiu. Ceea ce este rememorat de istoria creștină ca o victorie hristică asupra unei triple ispitiri este reluat în cheia unei lecturi complet pervertite, în care refuzul Mântuitorului, în loc de a elibera lumea din puterea înșelăciunii diavolești, nu a făcut decât să o înlănțuie pe veci de povara unui dar prea greu de purtat pentru puterile omenești: libertatea. Scenariul invers, al acceptării celor trei oferte și al cedării în fața celor trei ispitiri, ne este prezentat ca un traseu de lumină al omenirii și al Persoanei Hristice care, transformând pietrele în pâine, ar fi devenit Binefăcătorul Universal, înfăptuind miracolul neconținut și, în agresivele forme ale evidenței, ar fi semănat teama în rândurile oamenilor, asigurându-și pe veci supunerea lor necondiționată, în timp ce stăpânirea asupra popoarelor lumii I-ar fi oferit autoritatea universală de care este nevoie pentru unirea întregii omeniri într-o orânduire planetară singulară. Refuzând această variantă, Hristos a oferit oamenilor în schimb un singur lucru – libertatea, declanșând de atunci iadul alegerii în sufletul fiecărui om. În plus, acest demers de lectură inversă a episodului ispitirilor din pustie nu vine de la oricine. El este lansat de Marele Inchizitor care, aflăm din propriile sale cuvinte, a fost în tinerețe pustnic, dedicat valorilor isihaste și dornic a se alătura aleșilor „atleți ai lui Hristos”: „*Află că nu mă tem de tine. Să știi că și eu am stat în pustie, că și eu m-am hrănit cu aguride și rădăcini, că și eu am binecuvîntat libertatea pe care tu le-ai hărăzit-o oamenilor, că și eu mă pregăteam să ajung în rîndul aleșilor tăi, în rîndul celor căliți și puternici cu dorința «de a împlini numărul». M-am dezmeticit, însă, și n-am vrut să mai slujesc asemenea nebunie. Înapoiindu-mă, așadar, m-am alăturat mulțimii celor care s-au străduit să îndrepte lucrarea ta.*” [2, p.359].

Așadar, Marele Inchizitor, theocidul care este gata să-l ucidă din nou pe Dumnezeu, de astă-dată prin ardere pe rug, este un fost pustnic, un râvnitor către unirea cu Persoana Divină, care a practicat valorile isihaste și a crezut cu tărie în acestea. Pornind în tinerețe de la triada de aur isihastă *purificare – iluminare – desăvârșire*, temutul prelat ajunge ca la nouăzeci de ani, printr-o înfricoșătoare chimie a întunericului, să povăduiască o cale inversă pentru traseul fiecărui om, și anume: *întunecare – descompunere – aneantizare*. Pornind de la acest amănunt existent în biografia Inchizitorului, pe care el însuși ni-l revelă, putem aborda

întreaga povestire într-o cheie de lectură care presupune identificarea reversului valorilor isihaste în text și a variantei lor „demonizate”, precum și analiza modului în care toate acestea împreună construiesc un parcurs de întuneric, antinomic celui isihast și cu destinație contrară. Dacă isihastul, printr-o existență hristocentrică, țintește spre în-Dumnezeire, adică spre unire cu Persoana Divină, încă din timpul vieții pământești, Marele Inchizitor, isihastul pervertit către întuneric, croiește pentru întreaga omenire o existență satano-centrică, în care un traseu de tenebre să conducă spre unirea cu întunericul și către demonizarea persoanei.

Ca o tenebroasă parodiere a monostihului isihast și a repetării numelui hristic în mod continuu de către pustnici, discursul incriminatoriu al Marelui Inchizitor invocă pretutindeni numele de întuneric al prințului acestei lumi, pe care, în mod paradoxal, îl identifică prin trăsături de măsluire a identității luminii: „*înfricoșatul și preaicusitul duh*”, „*strălucitul duh*”, „*puternicul și iscusitul duh*”, „*inteligență nepieritoare și desăvârșită*”.

Puterea profetică, harul clarviziunii dobândit de isihasti prin lungă și aspră asceză este atribuit de către Marele Inchizitor „*duhului nimicniciei și al neființei*”, care încă din momentul celor trei ispitiri pare să fi prevăzut fără greș tot viitorul omenirii, închise într-un cerc vicios al încercării nereușite de a adapta o învățătură „cerească” la o viață și o făptură telurică prin excelență, omul: „*Aceste întrebări, miracolul prin care a ieșit la lumină dovedesc îndeajuns că aici avem de-a face nu cu inteligența omenească, a cărei soartă e pieritoare, ci cu o inteligență nepieritoare și desăvârșită. Fiindcă aceste trei întrebări, atât de strâns legate între ele, preconizează întreaga desfășurare de mai târziu a istoriei lumii, constituind totodată cele trei formule în care se îmbină toate contradicțiile istorice nerezolvate ale firii omenești. Pe vremea aceea era un lucru de care nimeni nu-și putea da seama chiar atât de precis, viitorul fiind încă învăluit în neguri; acum însă, după ce au trecut cincisprezece veacuri, vedem că în aceste trei întrebări era cuprins totul, și că tot ce preconizează ele s-a adevărit în așa măsură, încât nu se mai poate adăuga sau înlătura nici o iotă.*” [2, p.347-348].

Destinația finală a isihastului, dezrobirea de pământesc și câștigarea libertății absolute prin robirea de către Domnul și ascultarea necondiționată față de voia Acestuia, își găsește și ea echivalentul de întuneric, într-un parcurs care, prin suprimarea laturii spirituale din om și prin anihilarea „cerescului” din sufletul acestuia, duce către „eliberarea” de ochiul haric, către închiderea vederii sufletului și reducția persoanei la o mașină de mistuit pâine. Într-o batjocorire delirantă a supunerii Dumnezeuului-Fiul față de Dumnezeu-Tatăl, viitoarea omenire, proiectată de bătrânul de nouăzeci de ani și destinată tuturor generațiilor nenăscute, va cunoaște și va accepta supunerea oarbă față de împărțitorii de pâine, trăind într-o unire universală întru sclavie. Fostul pustnic, practicant al isihasmului autentic, devine astfel proiectant al unui *isihasm negru* care, parcurgând aparent aceleași etape, dar în replica lor demonizată, conduce omul spre aneantizare și disoluție, transformându-l într-o non-persoană și într-un non-individ, număr în serie, component al unei orânduiri universale a fericirii pântecelui.

Iată o cheie de lectură posibilă pentru celebra povestire care, confirmând o dată în plus harul profetic dostoievskian, ne face să ne întrebăm împreună cu autorul povestirii, Ivan Karamazov, și cu autorul autorului, Dostoievski, oare cât de aproape suntem de această orânduire planetară, care îi va spune, cu siguranță, lui Hristos, după învățătura Marelui Inchizitor: „*Du-te și să nu mai vii... să nu mai vii ... niciodată, niciodată !*” [2 p.363].

Bibliografie:

1. BERDEAEV, N. *Filosofia lui Dostoievski*. Traducere din limba rusă de Radu Părpăuță. Iași: Institutul European, 1992.
2. DOSTOIEVSKI, F.M. *Frații Karamazov*. Traducere din limba rusă de Ovidiu Constantinescu și Isabella Dumbravă, vol.I. București: Editura pentru Literatură Universală, 1965.
3. ROZANOV, V.V. Despre Legenda Marelui Inchizitor. În: *Marele Inchizitor. Dostoievski – lecturi teologice*. Traducere din limba rusă, prefață și note de Leonte Ivanov. Iași: Polirom, 1997, p.57-164.

**** Cercetările implicate de realizarea acestui articol au fost finanțate din Fondul Social European de către Autoritatea de Management pentru Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 [proiect POSDRU/CPP 107/DMI 1.5/S/78342].**

Prezentat la 20.06.2013